

УДК 343.21

Г.З. ЯРЕМКО, Львівський державний університет внутрішніх справ

БЛАНКЕТНИЙ ВИКЛАД ОЗНАК СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ

Ключові слова: бланкетні диспозиції, суб'єктивна сторона злочин, джерела права

Дослідження проблеми бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає аналіз їх особливостей в залежності від того, до ознаки якого елемента складу злочину відноситься бланкетна відсилка.

Окремі дослідження проблемних сторін бланкетних диспозицій у статтях Особливої частини КК України зроблено у працях В.І. Борисова та О.О. Пащенко [1, 2], С.В. Гізімчука [3, 4], О.О. Дудорова [5, с.257-260], С.Я. Лихової [6]. В.О. Навроцького [7], М.І. Хавронюка [8, с.634-635] та інших. Необхідно віддати належне дослідженням російського науковця М.І. Пікурова [9, 10]. Питання ж бланкетних диспозицій в аспекті ознак суб'єктивної сторони злочину в науці кримінального права окремому дослідженню не піддавалося. Не вирішено ні на законодавчому, ні правозастосовному рівні питання правових наслідків незнання нормативно-правових актів чи інших джерел права, до яких відсилають бланкетні диспозиції та які не мають сили закону. Наведені факти не створюють сприятливих умов для правильного та ефективного застосування бланкетних диспозицій.

Тому метою даної статті є дослідження можливості та доцільності викладення ознак суб'єктивної сторони злочину бланкетним способом. Це дозволить визначити, чи можуть ознаки суб'єктивної сторони бути викладені бланкетним способом; якщо так – то чи обґрунтованим є використання бланкетного способу викладу диспозицій у чинному КК України, що відносяться до вказаних

ознак; а також вирішити надзвичайно важливе прикладне питання - чи є підставою для визнання відсутності вини і, як наслідок, звільнення від кримінальної відповідальності, незнання правового припису, об'єктивованого в джерелі права, що не має сили закону, до якого відсилає бланкетна диспозиція. А це, врешті, дає можливість сформулювати пропозиції, спрямовані на вирішення проблемних питань, пов'язаних із застосуванням бланкетних диспозицій. Новизна роботи полягає в аналізі використання бланкетного способу викладу ознак суб'єктивної сторони та дослідженні питання правових наслідків незнання правового припису, об'єктивованого в джерелі права, що не має сили закону.

Чинний Кримінальний закон України не розкриває поняття суб'єктивної сторони злочину. Не вдаючись в аналіз різноманітних доктринальних підходів, оскільки це не є предметом даного дослідження, вважатимемо, що суб'єктивна сторона злочину – це «елемент складу злочину, що становить сукупність певних ознак, які характеризують внутрішню сторону злочину, тобто *психічну діяльність особи*, безпосередньо пов'язану із вчиненням злочину» [11, с.273] (виділено авт. - Я.Г.). До ознак суб'єктивної сторони складу злочину відносять обов'язкову ознаку - вину (умисел або необережність) та факультативні (мотив, мета, емоції). Очевидно без будь-яких доводів, що жодна із вказаних ознак об'єктивно не може піддаватися правовому регулюванню, як наслідок - ознаки суб'єктивної сторони злочину не можуть бути викладені бланкетним способом.

Проте у КК України є диспозиції, в яких мета злочину викладена бланкетним способом (наприклад, ч.1 ст.205, ч.1 ст.213, ч.1 ст.306, ст.341) (принагідно зазначимо, що формулювання мети у диспозиції статті *фактично* окреслює об'єкт посягання, а тому доцільніше говорити, все-таки про бланкетний спосіб викладу не ознак суб'єктивної сторони злочину, а його об'єкта). Розглянемо окремі з них.

Так, ч.1. ст.306 КК України передбачає,

зокрема, відповідальність за використання доходів (коштів і майна), здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (виділено авт. - Я.Г.). Видається очевидним, що обіг вказаних предметів з використанням незаконно отриманих доходів за жодних умов не може бути законним. А тому дана бланкетна вказівка, як така, що не несе змістовного навантаження, повинна бути виключена із диспозиції статті.

В свою чергу, ст.341 КК України вказує на захоплення будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, з метою незаконного користування ними або перешкоджання нормальній роботі підприємств, установ, організацій (виділено авт. - Я.Г.). Саме суспільно небезпечне діяння – захоплення – передбачає зайняття вказаних об'єктів шляхом насильства або обману [12, с.905]. В силу того, що захоплення передбачає протиправне зайняття названих об'єктів, наступне їх використання не може бути законним. А тому в даному випадку бланкетна вказівка також повинна бути виключена.

Тобто, ознаки суб'єктивної сторони складу злочину не можуть бути викладені бланкетним способом. Поряд із цим залишається інша надзвичайно важлива проблема, пов'язана з бланкетними диспозиціями статей Особливої частини КК України, яка, власне, лежить в площині з'ясування вини особи. А саме – чи є підставою для визнання відсутності вини і, як наслідок, звільнення від кримінальної відповідальності незнання правового припису, об'єктивованого в джерелі права, що не має сили закону, до якого відсилає бланкетна диспозиція. Невирішеність даного питання пов'язана з тим, що ч.2 ст.68 Конституції України вказує: «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [13] (виділено авт. - Я.Г.). Проте

аналогічної вимоги щодо незнання нормативно-правових актів чи інших джерел права, які не мають сили закону, немає. Поряд з цим бланкетні диспозиції статей КК України в більшості заборону певних дій формулюють, власне, таким чином, що не обмежують допустимий рівень бланкетності законами, тобто передбачають звернення і до джерел права, що не мають юридичної сили закону. Якщо при вирішенні даної проблеми оперувати лише наведеною конституційною нормою, то виходить, що незнання правового припису об'єктивованого в джерелі права, що не має сили закону (до якого відсилає бланкетна диспозиція), є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Звичайно, такий аргумент був би «козирем» в руках осіб, які притягуються до відповідальності за злочини, передбачені диспозиціями статей кримінального закону, в яких ознаки суспільно небезпечного діяння викладені бланкетним способом. Однак, такий висновок зводить нанівець саму сутність використання бланкетного способу викладу диспозицій статей КК України як юридичного технічного прийому забезпечення системності права, врешті, ставить під загрозу ефективність кримінально-правової охорони ряду правовідносин, що характеризуються високим рівнем іншогогалузевої урегульованості.

Проте аналіз бланкетних диспозицій, що відносяться до суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, показує, що дані злочини в переважній більшості можуть вчинятися лише спеціальними суб'єктами (зокрема, це всі злочини, об'єктивна сторона яких полягає у невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків (наприклад, ч.1 ст.131, ч.1 ст.135, ч.1 ст.137, ч.1 ст.139, ч.1 ст.140, ч.1 ст.175, ст.197, ч.1 ст.212, ч.1 ст.212-1, ст.214, ст.237, ч.3 ст.243, ст.264, ст.284, ст.285, ст.335, ст.336, ст.337, ч.1 ст.351, ст.380, ч.1, 3 ст.382, ч.1 ст.402, ч.1 ст.403, ч.1, 2 ст.407, ч.1 ст.409, ч.1 ст.426, ч.1 ст.428, ст.434); злочини, що полягають у порушенні (недотриманні) порядку, спеціальних правил, умов, вимог то-

що (наприклад, ч.1, 2 ст.202, ст.236, ч.1 ст.239, ч.1 ст.240, ч.1 ст.241, ч.1 ст.242, ч.1 ст.243, ст.247, ч.1 ст.248, ст.250, ст.251, ч.1 ст.267, ч.1 ст.272, ч.1 ст.273, ч.1 ст.274, ч.1 ст.275, ч.1 ст.276; ч.1 ст.281, ч.1 ст.282, ч.1 ст.286, ст.287, ст.288, ч.1 ст.320, ст.325, ч.1 ст.326, ст.333, ч.1 ст.374, ч.1 ст.406, ч.2 ст.413, ч.1 ст.414, ч.1 ст.415, ст.416, ст.417, ч.1 ст.418, ч.1 ст.419, ч.1 ст.420, ч.1 ст.421 КК України) тощо).

Тобто, законодавець не обмежує допустимий рівень бланкетності законами, як правило (але не завжди), в тих диспозиціях статей кримінального закону, які передбачають склади злочинів, що можуть вчинятися спеціальними суб'єктами. Останні ж в силу свого правового статусу (професійного, службового, сімейного тощо) зобов'язані знати зміст правових приписів тих джерел права, які визначають їх статус, якщо навіть останні не мають сили закону. Тобто, саме спеціальний статус суб'єкта злочину *може* вказувати на обов'язковість знання такою особою нормативно-правових актів та інших джерел права, які не мають сили закону.

У зв'язку з вищенаведеним, не можна беззастережно погодитися з думкою В.О. Тулякова, що презумпції адекватного усвідомлення кримінально-правової заборони громадянами при значній кількості бланкетних диспозицій бути не може [14, с.28]. Така точка зору правильна лише щодо тих складів злочинів, в яких суспільно небезпечне діяння викладене бланкетним способом (при цьому рівень бланкетності не обмежений законами), а суб'єкт злочину – загальний (наприклад, ч.2 ст.134, ч.1 ст.142, ч.3 ст.143, ч.1 ст.146, ч.1 ст.169, ч.1 ст.244, ст.247 КК України). Видається, що в такій ситуації незнання приписів джерел права, які не мають сили закону і до яких відсилає бланкетна відсилка, може бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

Отже, незнання приписів джерел права, що не мають сили закону, спеціальними суб'єктами злочину, для яких знання цих приписів передбачається як необхідний

юридичний факт, не може бути підставою для визнання відсутності вини у скоєному; однак їх незнання загальними суб'єктами злочину може бути підставою для визнання відсутності вини, і, як наслідок, звільнення від кримінальної відповідальності.

Проте, слід зазначити, що, якщо особа через об'єктивні причини не могла ознайомитися з законом, (наприклад, перебувала за кордоном, була у важкому стані в лікарні тощо), то це виключає її вини, а слідом і кримінальну відповідальність. Свого часу на необхідність знання саме кримінального закону звертав увагу А.А. Герцензон, який писав, що Кримінальний кодекс, широко оприлюднений, повинен бути в руках у кожного, щоб навіть найбідніший громадянин був спроможний придбати його [15, с.104]. Звичайно, що передумовою для ознайомлення з відповідними джерелами є їх оприлюднення. Так, Н.О. Гуторова, правда щодо бланкетної відсилки злочину, передбаченого ч.1 ст.212 КК України (умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку), зазначає, що «закономи, якими встановлюється сплата обов'язкових платежів до бюджетів чи державних цільових фондів, повинні бути прийняті й доведені до відома населення у встановленому законом порядку» [16, с.101]. Однак дотримання встановленого законом порядку доведення до відома населення будь-яких законів і інших нормативно-правових актів, що визначають права і обов'язки громадян, є умовою чинності таких актів (ч.3 ст.57 Конституції України). А тому у разі порушення порядку прийняття і оприлюднення нормативно-правових актів, що визначають права і обов'язки громадян, останні є не чинними, і взагалі за жодних умов не можуть бути застосовані в порядку бланкетності.

Окремо слід відзначити склади злочинів, в яких суспільно небезпечне діяння викладене бланкетним способом, і які можуть вчинятися лише з умисною формою вини (напри-

клад, ч.1 ст.115 КК України – вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині; ч.1 ст.298 КК України – умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини). Умисел ж відповідно до ст.24 КК України передбачає усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння. Усвідомлення ж суспільної небезпеки включає усвідомлення протиправності, принаймні, кримінально-правової. Коли ж особа діє не умисно, то вона «переконана в правомірності і суспільній корисності (чи, принаймні, допустимості) заподіяння шкоди, не оцінює свою поведінку як протиправну і суспільно небезпечну» [7, с.501]. Тобто умисне діяння – завжди незаконне. А тому вказівки на незаконність (протизаконність), протиправність суспільно небезпечного умисного діяння повинні бути виключені, оскільки фактично створюють тавтологію.

В цілому проведений аналіз дає підстави для наступних висновків.

По-перше, жодна з ознак суб'єктивної сторони злочину об'єктивно не може піддаватися правовому регулюванню, як наслідок – такі ознаки не можуть бути викладені бланкетним способом.

По-друге, незнання приписів джерел права (до яких відсилає бланкетна диспозиція), що не мають сили закону, спеціальними суб'єктами злочину, для яких знання цих приписів передбачається як необхідний юридичний факт, не може бути підставою для визнання відсутності вини у скоєному.

По-третє, незнання приписів джерел права (до яких відсилає бланкетна диспозиція), що не мають сили закону, загальними суб'єктами злочину може бути підставою для визнання відсутності вини, і, як наслідок, звільнення від кримінальної відповідальності.

По-четверте, вказівки на незаконність (протизаконність) чи протиправність суспільно небезпечного умисного діяння не несуть змістовного навантаження, оскільки умисне діяння – завжди незаконне. А тому такі бланкетні відсилки повинні бути виключені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов В. І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки : монографія / В. І. Борисов, О. О. Пашенко – Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 224 с.

2. Пашенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально виконавче право» / О. О. Пашенко. - Харків, 2004. – 20 с.

3. Гізімчук С. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм, стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально виконавче право» / С. В. Гізімчук. - Харків, 1999. – 20 с.

4. Борисов В. І. Уголовная ответственность за нарушения правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения / В. И. Борисов, С. В. Гизимчук. – Харьков : Консум, 2001. – 160 с.

5. Дудоров О. О. Про місце бланкетної диспозиції норми кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину / О. О. Дудоров // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. - № 1 (14). – С. 257-260.

6. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.

7. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

8. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи

тальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

9. Пикуров Н. И. Квалификация следователем преступлений со смешанной противоправностью : учебное пособие / Н. И. Пикуров. – Волгоград : М-во внутр. дел СССР, 1998. – 56 с.

10. Пикуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей : монография / Н. И. Пикуров. – Волгоград : Волгоградск. юрид. ин-т МВД России, 1998. – 220 с.

11. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. [для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл.] / В. К. Гришук. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - 4-те вид. переро-

блене і доповнене – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.

13. Конституція України : від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. - № 30. – С. 141.

14. Туляков В. О. Профілактична функція кримінально-правових заборон / В. О. Туляков // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 24 квітня 2009 р.) / Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк : «Норд Комп'ютер», 2009. – С. 28-30.

15. Герцензон А. А. Уголовно-правовая теория Жана Поля Марата / А. А. Герцензон. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1956. – 248 с.

16. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.

Яремко Г. З. Бланкетний виклад ознак суб'єктивної сторони злочину / Г. З. Яремко // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 447–451 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10jgzccc.pdf>

Досліджується питання можливості та доцільності викладення ознак суб'єктивної сторони злочину бланкетним способом. Вирішується проблема правових наслідків незнання приписів джерел права, до яких відсилають бланкетні диспозиції, та які не мають сили закону.

Яремко Г.З. Бланкетное изложение признаков субъективной стороны преступления

Исследуется вопрос возможности и целесообразности изложения признаков субъективной стороны преступления бланкетным способом. Разрешается проблема правовых последствий незнания предписаний источников права, к которым отсылают бланкетные диспозиции, и которые не имеют силы закона.

Yaremko G.Z. Blanket Exposition of Signs of Subjective Side of Crime

It is probed the question of possibility and expedience of exposition of signs of subjective side of crime by a blanket method. It is settled the problem of law consequences of ignorance of orders of sources of right, to which send blanket dispositions, and which do not have an arm of the law.